

Kanttelingen bij het congres ter afsluiting van het Rotterdamse project Onderwijs en Sociaal Milieu (1969-1988)

J. DRONKERS

Stichting Centrum voor Onderwijsonderzoek van de Universiteit van Amsterdam

Het begin van een systematisch overheidsbeleid gericht op het terugdringen van ongelijke onderwijsprestaties ligt rond de overgang van de zestiger naar de zeventiger jaren. Nadat o.a. Van Heek (1968) had aangetoond dat de belangrijkste oorzaak van de ongelijkheid van onderwijskansen tussen kinderen uit verschillende sociale milieus niet lag in 'foutieve' keuzen maar in lage schoolprestaties¹ werden er acties en programma's opgesteld om die lage schoolprestaties te bestrijden. Dit waren meestal lokaal gebonden programma's, veelal opgezet door lokale overheden, opkomende schoolbegeleidingsdiensten en universitaire medewerkers. Elke zichzelf respecterende stad kende zo'n programma, maar die van Amsterdam (Van Calcar, 1980), Utrecht (Stokking & de Vries, 1981) en Rotterdam zijn het bekendst geworden. Het Rotterdamse project werd op 5 oktober 1989 als laatste van de drie genoemde afgesloten met een congres waar het eindrapport (Slavenburg & Peters, 1989) van dit project (in de wandeling het O.S.M.-project genoemd) werd gepresenteerd. Indien men de commotie rond het O.S.M.-project zou afmeten aan de rust op dit afsluitingscongres zou men een foutief beeld krijgen. Vanaf het begin hebben er grote spanningen binnen het projectteam bestaan en tussen de programma's uit Amsterdam, Rotterdam en Utrecht bestond het nodige verschil in opvatting over de waarde van elkaars aanpak en evaluatie. En ondanks alle verschillen tussen deze programma's zijn de uitkomsten niet erg verschillend: de effecten van speciale onderwijsprogramma's in de basisschool gericht op het terugdringen van de lage onderwijsprestaties van kinderen uit de lagere

sociale klassen zijn voor zover ze al aanwezig zijn, niet krachtig en slechts van korte duur.

Slavenburg, projectleider en vervolgens directeur van de Rotterdamse School Advies Dienst, was bij de presentatie van de resultaten van het O.S.M.-project op het afsluitingscongres ongenadig. Steeds opnieuw benadrukte hij dat de doelen die in 1968 gesteld waren aan het O.S.M. niet gehaald waren. De schoolvorderingstoetsen lagen nog ver onder het landelijk gemiddelde en de verbeteringen in zittenblijven en uitstroom naar voortgezet en speciaal onderwijs wilde men niet toeschrijven aan de effecten van het O.S.M.-project, omdat deze veranderingen zeer goed het gevolg konden zijn van een landelijke trend. Terecht merkte Meijnen, een van de sprekers, dan ook op dat hij bij lezing van het eindrapport de neiging kreeg het project in bescherming te nemen tegen zijn eigen evaluatoren. Deze niets verbloemende evaluatie van eigen arbeid is dan ook een van de grootste verdiensten van het gepresenteerde eindrapport. Helaas kan men dit niet van alle evaluaties van de andere compensatie- en stimuleringsprogramma's zeggen.

Toch had Meijnen gelijk dat dit project tegen zijn eigen evaluatoren in bescherming genomen moet worden. Allereerst omdat zij vast bleven houden aan de oorspronkelijke doelstelling, nl. dat tenminste het landelijk niveau gehaald moest worden. In feite was deze doelstelling vanaf het begin van het O.S.M.-project irreëel en daardoor onverantwoord. Een dergelijke doelstelling had men niet mogen formuleren op grond van de ook toen beschikbare sociologische analyses naar de oorzaken van de ongelijkheid van onderwijskansen van kinderen uit verschillende sociale klassen. Deze overdreven doelstelling lijkt veeleer voort te vloeien uit een te optimistisch speculeren over de betekenis van het onderwijs zoals dat in het eind van de jaren zestig in de mode was. Het proefschrift van de eerste projectleider van het O.S.M.-project Grandia

(1968) is daarvan mogelijk een van de beste voorbeelden. Mede op grond van dit proefschrift maar ook van de toen heersende tijdgeest zijn de overdreven O.S.M.-doelen geformuleerd en zijn ze, ondanks alle waarschuwingen dat ze onhaalbaar zijn, gehandhaafd. Echter als men met een bepaald middel een irrealistisch doel niet bereikt, zegt dat niets over het middel maar wel wat over het doel. Het is van het project-team nobel dat ze niet aan doelverplaatsing heeft meegewerkt. Maar het is dan onjuist om toch nog conclusies te trekken over de effectiviteit van de uitgevoerde onderwijsprogramma's.

Een tweede reden om het O.S.M.-project tegen zijn eigen evaluatoren in bescherming te nemen is dat zij de programma-effecten die zij wel vonden ten onrechte bagatelliseerden. Met name ten aanzien van de taalprogramma's kunnen ze regelmatig positieve, significante resultaten rapporteren. Uiteraard zijn deze programma-effecten kleiner dan bijvoorbeeld de effecten van voorafgaande schoolprestaties maar dat doet niets af aan hun betekenis. Het is uit de literatuur reeds lang bekend dat de effecten van manipuleerbare variabelen gering is in vergelijking met de effecten van niet-manipuleerbare variabelen. Zo heeft de medische wetenschap geen medicijn gevonden tegen de dood, hoewel op de lange termijn allen sterven. Men concentreert zich daar bijna volledig op veel kortetermijndoelen, zoals het vertragen van een ziekteproces door middel van een medicijn of operatie. Niemand zou bovendien willen suggereren dat de medici met deze kortetermijnmaatregelen moeten stoppen en eerst maar eens moeten vaststellen hoe zij de dood de wereld uit kunnen helpen of het verouderingsproces tot stilstand kunnen brengen. Ook zal niemand een operatie of medicijn weigeren met het argument dat hij of zij op de lange duur toch dood gaat. Het kortetermijneffect van medicijnen of operatie aanvaardt men graag ondanks hun uiteindelijk geringe effect. Bij het O.S.M.-project, maar ook bij de andere onderwijsprogramma's, is ongeveer hetzelfde aan de hand. Ongelijkheid in onderwijskansen is in alle moderne samenlevingen³ een onvermijdelijk verschijnsel dat nauw samenhangt met het functioneren van die samenlevingen. Deze samenlevingen verschillen dan ook erg weinig in de mate van hun onderwijsongelijkheid. Net als bij de

dood moet men dus niet de illusie hebben of wekken dat onderwijsprogramma's die ongelijkheid te niet kunnen doen. Maar dat laatste wil niet zeggen dat men geen aantrekkelijke korte-termijnsuccessen zou kunnen boeken, net zo als met medicijnen: men kan de nadelige gevolgen van onderwijsongelijkheid enige tijd uitstellen. Het effect van maatregelen kan in het licht van de andere effecten nooit zeer groot zijn. Om opnieuw bij een medisch voorbeeld te blijven: het effect van de lichamelijke constitutie op het verloop van een ziekte is veel groter dan dat van een medicijn, zonder dat daaruit de conclusie getrokken mag worden dat het medicijn onbruikbaar is. Op grond van de op het afsluitingscongres gepresenteerde resultaten neig ik er toe met name het O.S.M.-taalprogramma als effectief te beschouwen, gegeven de beperkende randvoorwaarden. En wellicht is het project als geheel ook nog wel effectief als men zich niet blind staart op de leerprestaties maar als men ook oog heeft voor de eigen betekenis van de schoolloopbanen, zoals Meijnen terecht opmerkte. Het is immers heel goed mogelijk dat het O.S.M.-project de onderwijsleerprocessen in de scholen zodanig beïnvloed heeft dat leerkrachten en ouders een andere gedrag t.a.v. door- en uitstroom van leerlingen hebben gekregen. Het verband tussen leerprestaties en schoolloopbaan is immers niet zo absoluut en het verschilt bovendien nog weleens per sociale klasse en school. Het is derhalve jammer dat de O.S.M.-evaluatoren ook op het afsluitend congres zo krampachtig vast hielden aan de oorspronkelijke irrealistische doelstellingen waardoor ten onrechte het beeld is ontstaan dat het O.S.M.-project mislukt zou zijn.

De O.S.M.-programma's zouden bovendien nog wel eens meer effect kunnen hebben dan de nieuwe panacee die door de politieke sprekers op dit afsluitingscongres (Simons, de toenmalige wethouder onderwijs Rotterdam; Wallage, het toenmalige tweede kamerlid; De Wilde, directeur-generaal basisonderwijs) naar voren werd geschoven: 'de effectieve school'. Als men de thans bekende resultaten van het Nederlands effectieve scholen onderzoek (Scheerens, 1989) vergelijkt met die van de O.S.M.-programma's zijn de laatst genoemde het meest effectief. Gelukkig werd dit tijdens de forumdiscussie vanuit de zaal door Tesser opgemerkt maar door het forum niet

opgepakt. Ook werd door de politieke sprekers ten onrechte verondersteld dat de effectieve school juist goed zou zijn voor leerlingen uit de lagere sociale klassen, omdat zij het meest gebaat zouden zijn bij gestructureerd onderwijs. Tevergeefs probeerde Meijnen op het verdelingsaspect van onderwijsongelijkheid te wijzen, waardoor effectieve scholen ook voor leerlingen uit de hogere sociale klassen gunstig kunnen uitpakken en dus de ongelijkheid in het geheel niet worden verminderd. Het O.S.M.-eindrapport maakt zich wellicht onbedoeld mede schuldig aan het bewierroken van de effectieve school, omdat het de gevonden O.S.M.-programma-effecten onvoldoende in de context van de bereikbare effecten hebben geplaatst.

Het is te hopen dat over enige tijd van alle onderwijsprogramma's, die gericht waren op het terugdringen van lage schoolprestaties van kinderen uit de lagere sociale klassen, een meer evenwichtige analyse zal worden gemaakt van de al dan niet bereikte effecten.

Noten

1. Achteraf bleek Van Heek niet gelijk te hebben. Ook een substantieel deel van de ongelijkheid van onderwijskansen zit in 'foutieve' keuzen gedurende de schoolloopbaan. Bovendien vergat Van Heek maar ook zijn critici dat in die tijd de achterstand bij meisjes wel te wijten was aan 'foutieve' keuzen.
2. Nederlandstalige leerlingen uit de lagere sociale milieus moeten als gevolg van de O.S.M.-

programma's ten minste de landelijke gemiddelde scores op genormeerde schoolvorderingen-toetsen voor rekenen en taal halen en als gevolg daarvan moet het landelijk gemiddelde uitstroomcijfer naar het voortgezet onderwijs, het landelijk gemiddelde zittenblijverspercentage en het landelijk gemiddelde uitstroompercentage naar het buitengewoon onderwijs in de mede-werkende scholen gehaald worden.

3. Dat geldt zowel voor zgn. kapitalistische als zgn. socialistische landen.

Literatuur

- Calcar, C. van, *Innovatieproject Amsterdam. Eindverslag: een opening*. Amsterdam: Van Gennep, 1980.
- Grandia, J.H.N. *Uitdaging en antwoord*. Een sociaal-pedagogisch onderzoek naar milieu-omstandigheden en maatschappelijke factoren, die een optimale ontwikkeling der talenten hebben verhinderd bij, inmiddels volwassen geworden, jeugdige ongeschoolde arbeidskrachten. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht: 1968.
- Heek, F. van, *Het verborgen talent; milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*. Meppel: Boom, 1968.
- Scheerens, J., *Wat maakt scholen effectief?* Samenvatting en analyse van onderzoeksresultaten. Den Haag: SVO, 1989.
- Slavenburg, J.H. & T.A. Peters, *Het project onderwijs en sociaal milieu: een eindbalans*. Rotterdam: Rotterdamse Schooladvies Dienst, 1989.
- Stokking, K.M. & A.K. de Vries, *Een luis in de pels*. Eindverslag van het GEON-project. Den Haag: 1981.